

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА СУЧАСНИХ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ

У статті неоінституціоналізм визначений як оптимальна методологія дослідження проблематики політичної корупції. Доведено, що функціональний апарат методології неоінституціоналізму може використовуватися для вивчення неформальних інститутів, корупційних процесів, інституційних конфліктів тощо. Звернено увагу на гнучкість неоінституціоналізму, здатність його інструментарію вивчати динамічні, мінливі політичні процеси. Підкреслено, що політична корупція неодмінно зумовлює неформальну інституціоналізацію, деградацію державних інститутів. Доведено двосторонній зв'язок: політична корупція впливає на діяльність політичних інститутів, а політичні інститути спроможні впливати на рівень корупції (толерувати її або ж викоринювати).

Ключові слова: політична корупція, політичні інститути, методологія, неоінституціоналізм.

При вивченні будь-якого предмета політологічних досліджень найперше постає проблема вибору оптимальної методології. Вона уможливує грамотне структурування проблеми дослідження, аналіз змісту категорій і понять, обґрунтування та пояснення техніки дослідження, систематизацію висновків, формалізацію аналізу. Як сфера політичної рефлексії, методологія допомагає обрати методи пізнання політичної реальності, частиною якої є політична корупція.

У статті ставиться завдання розкрити специфіку використання неоінституціональної методології для аналізу політичної корупції. Вивчення цієї теми опирається, найперше, на напрацювання дослідників-методологів щодо особливостей неоінституціоналізму (А. Лібман, В. Меркель, Д. Норт, С. Патрушев, В. Разумов, К. Шепсл та ін.). Окремо виділимо напрацювання українських політологів-методологів Л. Бунецького, М. Кармазіної, Є. Перегуди, О. Рибій, М. Чабанної, О. Шурбованої та ін. Водночас комплексного аналізу використання методології неоінституціоналізму для аналізу політичної корупції у вітчизняній науці проведено не було. Окремі з наявних досліджень, які стосуються вузько проблематики застосування інструментарію неоінституціоналізму до вивчення політичної корупції, представлені у роботах російських дослідниць Д. Боталової та А. Наронської.

Політична корупція є явищем не лише вузько політичним, але й широко соціальним: вона детермінована суспільними відносинами та виникає там, де є різного типу соціальні інститути. Сучасне політичне буття, еволюційні соціально-політичні процеси детерміновані як формальними, так і неформальними практиками (тіньовий формат політики). Політична корупція увиразнює саме тіньову політику; вона відноситься до сфери дії неформальних інститутів політичної системи. Виникаючи у середовищі політичних інститутів, політична корупція, здійснює руйнівний вплив на їх функціонування – аж до загрози національній безпеці держави.

Оптимальною методологією для вивчення політичної корупції, на нашу думку, є неоінституціоналізм. Він адаптивний для сучасного політологічного аналізу корупційних практик у політиці, бо: 1) концептуальна основа інституційної теорії має традиції та водночас відповідна сучасним політичним процесам; 2) неоінституціоналізм є гнучким, позаяк аналізує динамічні, мінливі процеси; 3) функціональний апарат методології неоінституціоналізму може використовуватися для вивчення неформальних інститутів, корупційних процесів, інституційних конфліктів тощо. Ще у середині 1990-х років Р. І. Гудін і Х.-Д. Клінгеманн у праці «Політична наука: нові напрямки» писали, що «сьогодні інституційний підхід домінує в політичній науці в цілому й її окремих субдисциплінах» [13, с. 43].

Сучасний неоінституціоналізм об'єднує низку теорій: історичний інституціоналізм (Ч. Тіллі, Т. Скокпол), неоінституціоналізм раціонального вибору (К. Шепсл, Е. Остром, Б. Вейнгаст та ін.), нормативний інституціоналізм (Дж. Марч, Й. Олсен), соціологічний інституціоналізм (У. Скотт, Дж. Мейер, П. ДіМаджіо, У. Пауел), теорія інституційних матриць (С. Кірдіна), концепції інституційної динаміки (Д. Норт, С. Гантінгтон, Р. Скаанінг, В. Меркель) та ін. Така велика кількість неоінституційних теорій і водночас розуміння усіма ними саме інституту одиницею аналізу дозволила В. Разумову слушно назвати неоінституціоналізм «пучком теорій» [11, с. 5].

Неоінституціоналізм є таким підходом до вивчення політики, за яким соціальні та політичні інститути відіграють визначальну роль у політичному процесі. Маніфестом цієї новітньої методології була стаття Дж. Марча та Й. Олсена «Новий інституціоналізм: організаційні чинники у політичному житті» (1984). У ній визначено постулати нового підходу: 1) політичні інститути та держава є повноправними творцями політики, люди, які обіймають посади у них, мають власні інтереси; 2) інститути здійснюють визначальний вплив на політичну поведінку, встановлюючи рамки індивідуального вибору через формування та вираження переваг; 3) усвідомлення громадянами політичних цілей хоча б частково визначається інституційним контекстом. Як бачимо, за Дж. Марчем і Й. Олсеном, неоінституціоналізм інтегрує положення «старого» інституціоналізму та біхевіоралізму, поведінці та інституції надає однакової важливості. Цю думку розвинув і Б. Г. Пітерс у дослідженні «Політичні інститути: вчора та сьогодні». Він звернув увагу, що сучасний інституціональний аналіз вивчає радше реальну поведінку, ніж лише формальні, структурні аспекти інститутів. Це, на нашу думку, дуже важливо в контексті вивчення дій суб'єктів корупційних дій у політиці.

Важливим елементом об'єкта дослідження в неоінституціоналізмі є суспільні цінності, символи. Неоінституціоналісти зосереджуються на вивченні не лише державних органів та актів законодавства, а й усіх соціальних інститутів, які формують політичну поведінку. Неоінституціоналізм уважає учасниками політичного процесу індивідів і групи, які діють у межах інститутів. Держава постає у неоінституціоналістів не як моноліт, а як сукупність індивідів і їх груп, які мають власні інтереси. Те саме стосується й інших колективних політичних акторів [10, с. 15]. Політику неоінституціоналісти розглядають як сферу владної взаємодії індивідів і груп, метою якої є розподіл благ і ресурсів. Політичну владу вони визначають як похідну від людських взаємодій.

Погоджуємося з Д. Боталовою, що «інститут є цілісною системою формальних правил і неформальних норм, які структурують взаємини, організують взаємодії між людьми та регулюють виробництво різних сфер соціуму, держави (політичної системи) [1, с. 229]. Політичні інститути є зразками, схемами поведінки, які уможливають здійснення рішень, які розповсюджуються на усе суспільство [5, с. 83-86]. У рамках неоінституціоналізму під «інститутом» розуміють «правила гри» чи створені людиною обмежувальні рамки, котрі встановлюють стійкі структури взаємодій між людьми, а також зменшують невизначеність у міжособистісних взаємодіях. Цю позицію розвиває американський дослідник Д. Норт у своїй концепції інституційної еволюції [9].

Особливістю неоінституціоналізму є визнання неформальних інституцій. Поділ політичних інститутів на формальні та неформальні є загальновідомим. Формальні охоплюють правові норми, мають універсальний характер, а їх дотримання гарантується державою [6, с. 54]. К. Шепсл визначає неформальні інститути як соціальні практики та ритуали, які ґрунтуються на підпорядкуванні культурним цінностям і нормам [12]. Ураховуючи поширений погляд на те, що пострадянській політиці властиве домінування неформальних інституцій (клановості, непотизму) над формальними, Є. Перегуда зауважує, що неформальні інституції неоінституціоналізм розглядає не як відступ від норм, а як закономірність [10, с. 16]. Отже, неформальні інститути можна розглядати як свого роду звичаї, котрі регулюють поведінку суб'єктів політики. Вони, на відміну від доволі динамічних і часто змінюваних формальних правил, є доволі стійкими, змінюються повільно

та неохоче як зі сторони влади, так і громадян, які «зрослися», узвичаїлися з таким подекуди зручним (попри парадоксальність цього) для них порядком речей. Домінування формальних інститутів означає готовність основних груп суспільства слідувати універсальним нормам і правилам, а відсутність верховенства права призводить до домінування неформальних інститутів, заснованих на партикулярних нормах і правилах (клієнтелізм і корупція). Власне з позиції неінституціоналізму важливе значення має розкриття зв'язків між формальними та неформальними інститутами.

Сама по собі політична корупція – це не є власне політичний інститут (в усталеному розумінні цього концепту), але це таке явище, яке «вбудовується у структуру політичних інститутів, паразитує на їх функціонуванні та приносить велику шкоду суспільству» [1, с. 230]. Саме в умовах політичних інститутів, котрі виникають у ході делегування влади від громадянина, суспільства до держави, виникає проблема політичної корупції. Відбувається максимізація вигоди окремого політичного актора коштом громадян. Фактично політика в руках корупціонерів постає як інструмент реалізації їх приватних корисливих інтересів, які дисонують із сучасною демократичною тенденцією транспарентної політики. На думку А. Наронської, «політична корупція неодмінно зумовлює неформальну інституціоналізацію, а значить, деградацію державних інститутів» [8, с. 67]. Корупція безумовно впливає на діяльність політичних інститутів, але й політичні інститути спроможні впливати на рівень корупції □ потураючи їй, чи, демонструючи послідовну політичну волю, викорінюючи корупційні практики.

Отже, з точки зору неінституційного підходу політичну корупцію можна вважати різновидом неформального інституту, який є: 1) стійким типом рентозорієнтованої опортуністичної поведінки, спрямованої на реалізацію владних інтересів і набуття матеріальної користі від участі у політичному процесі (тобто, це мікрорівень політичної корупції як реалізація приватних інтересів усупереч суспільним); 2) комплексом неформальних норм, які структурують, обумовлюють діяльність різних політичних акторів, і суперечать колективним ідеалам, цілям, які увиразнені у формальних інститутах. Через розуміння політичної корупції крізь призму категорії «інститут» можна досліджувати стійкість, повторюваність корупційних дій у політичних, партійних системах різних держав тощо.

Політична корупція передбачає, що особи, найперше ті, які обіймають високі державні, партійні посади, використовують увірені їм ресурси влади не в інтересах суспільства, а в особистісних або ж корпоративних (наприклад, партійних) цілях задля політичного збагачення (додаткові голоси на виборах або ж фінанси в партійну скарбницю тощо). Рівень і форми політичної корупції завше визначаються інституційним дизайном, співвідношенням формальних та неформальних інститутів. У результаті явище політичної корупції зазвичай постає як негативний ефект неформальної інституціоналізації.

У державах зі сталими демократичними традиціями політика формується у публічному полі комунікації, який має відкритий характер, контрольований громадськістю. Тому корупційні практики у політиці, пов'язані з приватизацією публічних ресурсів, мінімізовані (уважаємо, що держав, яким цілковито вдалося б викоренити політичну корупцію немає; є лише такі, що максимально мінімізували її). Натомість у недемократичних державах політичні еліти понад усе прагнуть до захисту свого корпоративного інтересу, уникаючи контролю суспільства та тінізуючи процеси розпорядження ресурсами. Це призводить до появи подвійної системи управління, коли домінує неформальне (тіньове) управління. У теорії неінституціоналізму такий процес називається деформалізацією (заміщенням формальних інститутів, неформальною інституціоналізацією).

Деформалізацію недемократичних суспільств, у т. ч. пострадянських, посилюють два чинники, на яких наголошують представники сучасного неінституціоналізму В. Меркель та А. Круассан: 1) авторитарний спадок неформальних практик; 2) акумуляція економічних, політичних проблем, спадок системної трансформації. Названі дослідники доходять висновку, що проникнення неформальних практик до формальних інститутів переміщує

процес прийняття рішень із бюрократичних інстанцій до неформальних переговорів [7, с. 20]. Тривале співіснування суперечливих неформальних практик і формальних інститутів неможливе, адже стабільність політичної системи залежить від конфігурацій акторів, а вони піддаються частим змінам. Вакуум, що утворюється внаслідок слабкості партійної системи, організованих груп інтересів, і заповнюється виконавчою владою. Отже, насамперед у недемократичних країнах політична корупція, котра існує у значних обсягах, свідчить про дію механізмів неформальної інституціоналізації політичної корупції. І саме теорія неоінституціоналізму уможлиблює пояснення причин, чинників, механізмів такої неформальної інституціоналізації.

З позицій неоінституціоналізму політична корупція, на думку О. Уільямсона [14], є опортуністичною поведінкою в політичній сфері, яка вступає у суперечність із декларованими цілями держави задля отримання вигоди (політичної ренти, яку можна розглядати як сукупність індивідуальних (економічних, політичних, правових, духовних та ін.) благ, які отримує або може отримати суб'єкт політики понад ті доходи чи інші блага, які еквівалентні затраченій ним праці [4, с. 188]). Т. Гуровська звертає увагу, що у межах неоінституціонального підходу є кілька причин існування можливостей одержання політичної ренти: 1) неповнота інформації, яка призводить до непрозорості у прийнятті рішень; 2) обмежена раціональність (наявність альтернативних процедур вибору в умовах неповної інформації); 3) опортуністична поведінка учасників (спрямована на досягнення власних цілей і не обмежена міркуваннями моралі) [4, с. 189-190]. На нашу думку, цей перелік може бути доповнений низкою інших причин, наприклад, слабкістю громадянського суспільства. Солідаризуємося з думкою О. Грушко [3, с. 36], що саме за допомогою неоінституціональної методології можна пояснити, чому ж виникає політична рента.

Політична корупція вступає у конфлікт із таким засадничим демократичним принципом, як верховенство права. Дотримання у державі цього принципу на мові неоінституційного підходу – це домінування формальних інститутів, чи щонайменше □ дотримання основними акторами політичного процесу універсальних норм і правил. Відсутність верховенства права, як слушно зауважує В. Гельман, означає «домінування неформальних інститутів, заснованих на партикулярних нормах і правилах (таких як клієнтелізм чи корупція) [2, с. 59]. Опозицією до принципу верховенства права є принцип, за яким формальні інститути є радше фасадом неформальних, або й декорацією, що не має істотного значення. За недемократичного режиму з відсутністю верховенства права, регулювання здійснюється довільно, свавільно: уряд не є підконтрольний парламенту, важливі державні рішення приймаються «сім'єю», кланами. Партії неспроможні взаємопов'язати еліти та маси. Відбувається заміщення формальних інститутів неформальними.

Якщо звернутись до проблеми політичної корупції в Україні та на більшій частині пострадянського простору, то спадок радянського періоду сформував стійке домінування саме неформальних інститутів як на рівні політичного управління, так і масової поведінки. Втім, досвід країн Балтії, Грузії засвідчує, що наявність політичної волі у лідерів держав уможлиблює відхід від тотальних корупційних практик на користь транспарентної політики □ поступово інсталюються формальні інститути на основі «здорової» конкуренції.

Отже, саме неоінституціоналізм, на нашу думку, є оптимальною методологією для аналізу політичної корупції. Інституційний аналіз уможлиблює не лише широкий розгляд політичної корупції як реальності, що існує, але й інституційні механізми та способи її мінімізації. Сучасний аналіз політичної корупції необхідно наблизити до діяльності усередині цих інститутів, адже корупційні практики виникають і функціонують саме в певному інституційному середовищі.

Використана література:

1. Боталова Д. Б. Неинституциональный анализ политической коррупции в российской политической системе [Текст] / Д. Б. Боталова // Вестник Красноярского гос. пед. ун-та им. В. П. Астафьева, 2011. □ № 2. □ С. 228-232.
2. Гельман В. Я. Постсоветские политические трансформации: наброски к теории [Текст] / В. Я. Гельдман // Общественные науки и современность, 2001. □ № 1. □ С. 55-69.
3. Грушко О. В. Теорія політичної ренти [Текст] / О. В. Грушко // Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. □ Сер.: «Екон. науки», 2015. □ Вип. 10. □ С. 36-42.
4. Гуровська Т. В. Політична рента як центральна проблема нової політичної економії [Текст] / Т. В. Гуровська // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. □ Спец. вип. «Методологічні проблеми сучасної політичної економії». □ К. : КНЕУ, 2011. □ С. 185-192.
5. Институциональная политология: современный институционализм и политическая трансформация России [Текст] / под ред. С. В. Патрушева. □ М. : Ин-т сравнительной политологии РАН, 2006. □ 590 с.
6. Либман А. М. Институциональная конкуренция и постсоветская трансформация: (влияние неформальных институтов) [Текст] / А. М. Либман // Общественные науки и современность, 2006. □ № 6. □ С. 53-64.
7. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях [Текст] / В. Меркель, А. Круассан // Полис, 2002. □ № 2. □ С. 20-30.
8. Наронская А. Г. Политическая коррупция: институциональный аспект [Текст] / А. Г. Наронская // Известия Уральского федерального университета. □ Сер. 3 «Общественные науки», 2017. □ Т. 12. □ № 1 (161). □ С. 67-72.
9. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки [Текст] / Д. Норт. □ К. : Основи, 2000. □ 198 с.
10. Перегуда Є. В. Політичні ідеї представників неінституціоналізму [Текст] / Є. В. Перегуда // Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. – Львів : Новий Світ-2000, 2016. □ Т. 1. Методологічний підхід. □ С. 14-36.
11. Разумов В. В. Неинституционализм: теория и возможности ее прикладного применения [Текст] / В. В. Разумов. □ М. : МАКС Пресс, 2005. □ 207 с.
12. Шепсл К. Изучение институтов : Некоторые уроки подхода рационального выбора / К. Шепсл // Рациональный выбор в политике и управлении / под ред. Л. В. Сморгунуова. – СПб : Изд-во СПб. ун-та, 1998. – С. 156-203.
13. A new handbook of political science [Text] / Ed. by R. E. Goodin, H.-D. Klingemann. □ Oxford, 1996.
14. Williamson O. E. The Mechanisms of Governance [Text] / O. E. Williamson. □ New York : Oxford University Press, 1996. □ 430 p.

Кушнарєв І. В. *Методологічна основа сучасних політологічних досліджень політичної корупції*

В статті неінституціоналізм визначено як оптимальна методологія для дослідження проблематики політичної корупції. Доказано, що функціональний апарат методології неінституціоналізму може використовуватися для вивчення неформальних інститутів, корупційних процесів, інституціональних конфліктів і т. п. Обращено увагу на гнучкість неінституціоналізму, здатність його інструментарія вивчати динамічні, змінювані процеси. Підкреслено, що політична корупція неминуче веде до неформальної інституціоналізації, деградації державних інститутів. Доказано двусторонню зв'язь: політична корупція впливає на діяльність політичних інститутів, а політичні інститути

способны влиять на уровень коррупции (относится завуалировано толерантно к ней или искоренять).

Ключевые слова: политическая коррупция, политические институты, методология, неинституционализм.

Kushnarev I. Methodological Basis of Modern Political studies of Political Corruption

In the article, new institutionalism is defined as an optimal methodology for investigating the problems of political corruption. It is proved that the functional apparatus of the methodology of new institutionalism can be used to study informal institutions, corruption processes, institutional conflicts, etc. Attention is paid to the flexibility of new institutionalism, the ability of its instruments to study dynamic, changing processes. It is emphasized that political corruption inevitably leads to informal institutionalization, degradation of state institutions. Two-way communication is proved: political corruption influences the activities of political institutions, and political institutions are able to influence the level of corruption (refers to the veiled tolerant to it or eradicated).

Keywords: political corruption, political institutions, methodology, new institutionalism.

УДК 316.48

М'якушко Н. С.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В статті розглядаються теоретичні засади соціальної політики в умовах глобалізації. Аналізуються поняття соціальна держава, соціальна політика та соціальна справедливість з точки зору науки та масової свідомості. Досліджується зв'язок понять соціальна держава, соціальна справедливість і соціально-політичний маркетинг у соціальних державах. Визначається роль соціальної політики як стратегії соціально-політичного маркетингу у функціонуванні сучасних соціальних держав. Аналізуються особливості соціально-політичного маркетингу в формуванні соціальної політики та соціальної держави в умовах глобалізації. Розглядаються моделі соціальної політики держави в умовах глобалізації.

Ключові слова: соціальна справедливість, соціальна держава, глобальна соціальна держава, глобальне інформаційне суспільство, соціальна політика, модель соціальної політики.

Об'єктом дослідження даної статті є соціальна політика держави в умовах формування правової, соціальної, демократичної держави. Предметом дослідження – особливості здійснення соціальної політики держави в умовах формування глобального соціального суспільства та глобального інформаційного суспільства.

Метою дослідження є виявлення змісту, сутності і моделей здійснення соціальної політики держави та основних чинників, які впливають на здійснення соціальної політики держави в умовах формування глобальної соціальної держави та глобального інформаційного суспільства.

Для досягнення вказаної вище мети дослідження, на нашу думку, потрібно вирішити наступні наукові завдання:

1. Вивчити теоретико-методологічні засади дослідження соціальної політики держави в умовах формування глобальної соціальної держави та глобального інформаційного суспільства.

2. Виокремити провідні сучасні тенденції та умови, що визначають зміст і сутність соціальної політики держави у взаємодії зі структурами громадянського суспільства.

3. Дослідити основні чинники, які впливають на формування соціальної політики держави в умовах глобалізації та регіоналізації.